

2-SHO‘BA. PEDAGOGIK KADRLAR TAYYORLASH, KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH, ULARNING MALAKASINI OSHIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH USULLARI BO‘YICHA INNOVATSION XIZMATLAR, DASTURLAR ISHLAB CHIQUISH VA SOHA ISTIQBOLLARINING DOLZARB MASALALARI.

MAXSUS FANLARNI O‘QITISHNING ASOSIY TAMOYILLARI

*Abduraxmanov Ravshan Anarbaevich t.f.b.f.d. (PhD), dotsent
O‘zMU Jizzax filiali
Azizov Qudratilla Xusanovich t.f.n., professor,
TDTU*

Annotatsiya: Ushbu maqoladan ko‘zlangan maqsad magistratura talabalariga maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi bo‘yicha tushuncha berish. Magistratura talabalarida maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi bo‘yicha ko‘nikma hosil qilishi va ushbu maqoladan foydalanishlari uchun yordam berish.

Kalit so‘zlar: tamoyil, onglilik, faollik, ko‘rgazmalilik, tizimlilik, muntazamlilik, mustahkamlik, tushunarlilik, ilmiylik.

Ta’lim tamoyillari pedagogning faoliyatini va talabalar tomonidan ilmiy bilimlarning o‘zlashtirilishi tegishli ko‘nikma va malakalar hosil qilishning asosiy qonun va yo‘l yo‘riqlarini o‘z ichiga oladi. Shu bilan bir vaqtda ta’lim tamoyillari har ikkala faoliyatning ya’ni pedagog va talaba tomonidan o‘z oldiga qo‘yilgan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkoniyatini beradigan bir qancha talablarni ham umumlashtirib beradi. Shunga ko‘ra, ta’lim qoidalari o‘qitishning eng muhim masalalarini nazariy va amaliy jihatdan to‘g‘ri hal qilishning asosiy negizi hisoblanadi.

Tamoyil (prinsip) — bu ob’ektiv mavjud qonuniyatlardan, ya’ni butunini bir butun qilib turuvchi qismlari orasidagi zaruriy bog‘liqliklardan kelib chiqib, amal kilinishi lozim bo‘lgan harakatlar tushuniladi.

Ko‘p yillik izlanishlar va baxslar natijasida pedagogikada quyidagi dars o‘tishning **umumiy tamoyillar tizimi** ishlab chiqilgan:

1) **onglilik va faollik** — bilimni talabalar tomonidan ongli ravishda va faol qatnashib egallashlik;

2) **ko‘rgazmalilik** — “yuz marotaba eshitgandan bir marotaba ko‘rgan yaxshi” tamoyilidan kelib chiqib, bilim berishda turli tuman ko‘rgazma qurollardan samarali foydalanish;

3) **tizimlilik va muntazamlilik** — bilimni ma’lum bir tizimda va uzluksiz ravishda berib borish;

4) **mustahkamlik** — bilimni tushunarli tilda qayta-qayta takrorlash yo‘li bilan berish;

5) **tushunarlilik** — bilimni hammaga tushunarli va hammabop qilib berish;

6) **ilmiylik** — bilimni talabalarga avvaldan mavjud bilimlarga asoslanib va ulardan kelib chiqqan holda berish;

7) **nazariya va amaliyot birligi** — bilim berishda nazariy bilimlarning amaliyotda ishlashini, ya’ni uni hayot bilan, amaliyot bilan bog‘liqligini ko‘rsatib berish.

Onglilik va faollik tamoyili. Bu tamoyil asosida ilm tomonidan aniqlangan, insonning haqiqiy bilim egallashi uchun, u-bu bilimlarni chuqur anglab yetgan holda aqliy quvvatini intensiv ishlatishi natijasida yetishi mumkin, degan qonuniyat yotadi. Bilimlarni anglaganlik holati quyidagi omillardan kelib chiqadi: o‘qishning sababi; talabaning bilish faolligi darajasi; talabalarning bilish faolligining boshqarilishi va bilim berishni tashkil qilish hamda boshqa omillar.

Ko‘rgazmalilik tamoyili. Bu hammaga ma’lum va tushunarli bo‘ladigan tamoyillardan biri bo‘lib, u qadimiy zamonlardan qo‘llanilib kelingan. Buning asosida quyidagi qonuniyatlar yotadi: birinchidan, ko‘rish va eshitish orqali olingan axborotlar miyaga turlicha ta’sir etib, turlicha xotirada saqlanadi. Qisqacha qilib aytganda, ko‘z bilan ko‘rganda qulok bilan

eshitgandagiga nisbatan besh-olti barobar ko'p axborot olinib, uning miyada saqlanish darajasi ham yuqori. Ikkinchidan, ko'zdan borgan axborot qayta ishlashga muhtoj emas.

Tizimlilik va muntazamlilik tamoyili.

Bu tamoyil quyidagi ob'ektiv qonuniyatlarga suyanadi:

— inson, faqat tashqi dunyoni o'z tafakkurida aniq aks ettirgandagina, haqiqiy va faol bilimlarga ega bo'la oladi;

— bilim berish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilganligi tufayli, bilim berish samarasi, bu bosqichlar orasidagi vaqtning qanchalik qisqa bo'lishligiga bog'liq, bosqichlar orasidagi masofa vaqt nihoyatda oshib ketsa, bilim berish samara bermaydi;

— agar bilim va uning negizida shakllangan ko'nikmalar mashq orqali takrorlanib turilmasa, bilim va ko'nikma yo'qolib ketadi;

— talabalarni mantiqiy fikrlashga o'rgatilgan bo'lmasa, ular doimo fikr yuritishda qiyinchiliklarga duch keladilar;

— O'qitishda tizimlilik va muntazamlikka amal qilinmasa, ta'lim-tarbiya jarayoni susayadi.

Mustahkamlik tamoyili. Bu tamoyilda barcha ilg'or o'qituvchilar va pedagog olimlarning ko'p yillik izlanishlari o'z ifodasini topgan. Unda nazariy bilimlar bilan amaliy bilimlar birlashib mustahkamlangan (kafedra o'qituvchilari va soha amaliyotchilari birgalikda bajargan ishlarini keltirish kerak).

Bilimlarni mustahkam egallash jarayoni juda murakkab bo'lib, keyingi yillardagi tadqiqotlar bu jarayonga o'zgarishlar kiritdi. Bilimni mustahkam egallash jarayoniga hozirgi kunda quyidagi yangi qoidalarni kiritishni taqozo etdi:

1. Bugungi kungi ta'limda fikr yuritish eslab qolishdan ustunlik qilishi isbotlangan. Shuning uchun talabalar aqliy quvvatini tejash maqsadida, ulardan keraksiz va kam e'tiborli narsalarni eslab qolishiga kamroq e'tibor berib, uning hisobiga fikr yuritishiga ko'proq kuch sarflashiga yordam berish.

2. Talabalar tushunib yetmagan yoki noto'g'ri tushunib qolgan narsalarni eslab qolmasliklariga e'tibor berish lozim. Talaba faqat yaxshi tushunib yetib, uning to'g'riligiga ishonch hosil qilgan narsasini xotirasida saqlash.

3. Talaba xotirasini kam e'tiborli axborotlarni eslab qolishdan holi qilish maqsadida, ularni turli lug'at va soha ensiklopediyalardan foydalanishga o'rgatish.

4. Eslab qolinadigan narsalarni nihoyatda qisqa qilib, yod olishga oson bo'lishi uchun, ravon, iloji bo'lsa she'r vazniga solib turib esda saqlashga talabalarni o'rgatish.

5. Yod olishni uyga vazifa qilib bermay, uni amaliy ishlarga qiziqtirib qo'yish va vaqti-vaqti bilan bu qiziqishni yangilab turish.

6. Takrorlash mashqlarini talaba yangi bilimni egallagan paytdan boshlash. Chunki, bu narsalar keyin esdan chiqib ketishi aniq.

7. Dangasalik kasali bilan tinmay kurash olib borish, bilim olish sur'atini pasaytirmaslik.

8. Bilimni egallash sur'ati pasaya boshlashi bilan uning sababini aniqlash va bartaraf etish. Odatda, bilim olish sur'atining pasayishi charchashdan yoki zerikishdan keyin paydo bo'ladi.

9. Qaytarish darslarini shunday tashkil qilish kerakki, u faqat bilimni xotirada tiklashga xizmat qilmay, fikr yuritishga ham qaratish zarur.

10. Berilgan bilim xotirada mustahkam saqlanishi uchun, uni qiziqarli qilib, ko'rgazmali qurollardan foydalanish.

11. Talabalarni o'z mehnatini nazorat qilish va baholashga o'rgatish.

Tushunarlilik tamoyili. Bu tamoyil bir tomondan, didaktikaning boshqa tamoyillarining talablaridan, ikkinchi tomondan, talabalar yosh xususiyatidan, uchinchi tomondan, ko'p yillik pedagogik tajriba asosida yaratilgan.

Bu tamoyil zaminida tezaurus qonuni yotadi. Bu qonun bo'yicha — kishiga bilim fakat uning tezaurusiga mos kelgandagina tushunarli bo'ladi. Tezaurus lotinchada "xazina"ni bildiradi.

Ma'nosi, **kishining to'plagan bilimi, ko'nikma va fikrlash uslubi uning tezaurusini tashkil qiladi.**

Ilmiylik tamoyili. Bu tamoyil asosida bir qator qonuniyatlar yotadi. Jumladan:

— dunyoni o'rganib bo'ladi va insoniyat aniqlagan va amaliyotda sinab ko'rilgan qonuniyatlarni o'rgansa bo'ladi;

— ta'lim-tarbiya jarayoni — ilmiy faoliyat orqali to'plangan, ob'ektiv olam to'g'risidagi ma'lumot tizimini o'sib kelayotgan avlodga bildiradi;

— ilmiylik — beriladigan bilimlar ma'lum bir ketma-ketlikda berilishini taqozo etadi;

— ilmiylik yana berilayotgan bilimning hozirgi zamon ijtimoiy va ilmiy-taraqqiyot darajasiga mosligi bilan hamda tuzilgan dastur va ishchi rejaga mos bo'lishligi bilan ham belgilanadi.

Nazariya va amaliyot birligi tamoyili. Bu tamoyil falsafaning bilish nazariyasining markaziy qoidasiga asoslanadi. Unda, bilishning birinchi va asosiy nuqtai nazari — bu hayotning va amaliyotning nuqtai nazaridir, deyiladi. U quyidagi qonuniyatlardan kelib chiqadi:

— har qanday bilimning to'g'riligi amaliyotda sinalib, tasdiqlanadi;

— amaliyot — haqiqat mezoni, bilishning manbai va tadqiqot natijalarining qo'llanish ko'lami;

— to'g'ri tashkil qilingan ta'lim-tarbiya hayotdan kelib chiqadi;

— ta'lim-tarbiyaning samaradorligi uning amaliyot bilan qanchalik bog'liqligi bilan belgilanadi;

— bilim berishning samaradorligi, uning politexnik ta'lim bilan bog'liqligi bilan belgilanadi;

— berilayotgan bilim hayot bilan qanchalik bog'lansa, talabalardagi bilim egallash shunchalik ongli va oson kechadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Q.X. Azizov "Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi" fanidan o'quv qo'llanma. Toshkent-2021, TDTU. -121 b.

INNOVATSIYA VA TA'LIM TIZIMINING UZVIYLIGI

*Abduraxmanov Ravshan Anarbaevich t.f.b.f.d. (PhD), dotsent
O'zMU Jizzax filiali Jizzax shahri*

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahonda va respublikamizda yuz berayotgan ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, ta'lim tizimining innovatsiya bilan uzviy bog'liqligi, rivojlanishi, innovatsiya tushunchasining genezisi va uning hozirgi holati tahlili, innovatsiyani amalga joriy etish jarayoni bosqichlarining ketma-ketligi va ijtimoiy mexanizmini tavsiflovchi tarkibiy elementlar va ularning o'zaro aloqaga kirishish usuli, innovatsiya rivojlanishning ijtimoiy mexanizmi kabi jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, ta'lim tizimi, innovatsiya genezisi, innovatsiya fenomeni, rivojlanish omili, rivojlanish resursi.

So'nggi yillarda jahonda yuz berayotgan voqealar jamiyatning ta'lim tizimi mamlakatning rivojlanish omili sifatidagi ahamiyatini yanada oshirish davr talabi bo'lmoqda. Milliy ta'lim tizimi dunyoda yuz berayotgan o'zgarishlar jarayonlarida, ayniqsa, ta'sirchan bo'lgan qismi sanalgani bois juda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim tizimini davr talablariga muvofiq o'zgartirish dolzarb muammoga aylanmoqda. Har qanday modernizatsiya yuksak texnologiyalarni o'zlashtirishni taqozo etadi, ularni esa faqat eng yangi ilmiy ma'lumotlar asosida ishlab chiqish mumkin.

Innovatsiyalar doim ta'lim tizimi bilan uzviy bog'liq bo'lgan, shu bois u tinimsiz rivojlanib bormoqda. Albatta, ta'lim innovatsiyalar sonini bevosita belgilamaydi. Ammo ta'lim